

MILUŠE HANČILOVÁ

ÚPLNÉ A ČÁSTEČNĚ OTÁZKY ZJIŠŤOVACÍ V RUŠTINĚ

Dělení zjišťovacích otázek na úplné a částečné není v lingvistické literatuře dostatečně vymezeným druhem klasifikace tohoto typu vět a také se zřídka kdy uvádí. Objevuje se např. u Ch. Ballyho,¹ který hodnotí takové tázací věty jako Paul est-il ici? nebo Est-il allé à l'école? jako modální otázky totální, kdežto věty jako Est-ce à l'école que Paul est allé? řadí k modálním otázkám parciálním. Z příkladů, jimiž dokumentuje rozdílné typy zjišťovacích otázek, je patrné, že intonační vrchol interrogativní intonace vždy nerozhoduje, zda máme danou tázací větu řadit mezi otázky totální nebo parciální.

V ruské oznamovací větě s nejobvyklejší stavbou v plánu aktuálního členění bývá nejčastěji jádrem jmenný komponent, závislý na slovesu a stojící na konci věty. Všeobecně se soudí, že naproti tomu ve zjišťovací otázce úplné se intonační a přízvukové centrum věty přesouvá na sloveso. Je-li zdůrazněn některý jmenný komponent věty, jde již o otázku částečnou. Jak však ukazuje materiál, je situace složitější.

Ani v ruštině není totiž umístění intonačního vrcholu mimo predikát spolehlivým příznakem otázek částečných. Svědčí o tom např. gramofonové nahrávky tázacích vět z Pogodinovy hry Kremelský orloj: Не можете открыть вашу тайну? Хотите посмотреть наш семейный альбом? Можно попросить карту России? Что же, вы собираетесь и сюда созвать всю оставшуюся в Москве буржуазию?

Uvedené tázací věty nelze pokládat za částečné, i když je v nich nositelem intonačního vrcholu doplnění. Těmito tázacími větami si totiž mluvčí ověřuje platnost nějaké skutečnosti, očekává, že adresát toto sdělení potvrdí nebo vyvrátí. Mluvčí tedy klade úplnou otázku proto, aby si vyjasnil modální charakter sdělení, zároveň však i platnost určitých diktálních stránek, které těsně souvisí s modálním charakterem tázací věty, neboť výpovědně nejzávažnější modální komponent tázací věty se obvykle realizuje teprve v souvislosti s výpovědně nejzávažnějším diktálním komponentem. Mnohdy dokonce nalézáme tyto obě stránky sdělení v komponentu jediném. Tím se stává, že potvrzení nebo popření platnosti celé věty vede k potvrzení nebo popření některých diktálních komponentů.

I když chce mluvčí zjistit způsob platnosti určitého sdělení, nezdůrazňuje vždy modální komponent, protože nepovažuje za nutné vyzdvihovat lexikálně chudou a nadto často nesamostatnou složku. Tak se stává, že se i v úplných otázkách intonačně zdůrazňují diktální komponenty jako výpovědně nejzávažnější. Tím se formálně sblíží úplné otázky s částečnými:

Вы были в Москве? — Был.

Вы были в Москве? — Не в Москве, а в Ленинграде.

Jmenný komponent, na kterém zůstává intonační vrchol ve zjišťovací otázce úplné, je zvláštní po sémantické stránce tím, že tvoří spolu se slovesem komplexní jádro.

V oznamovací větě stojí důraz na poslovesném jménu a neznamená to, že by sloveso patřilo k východisku, protože tvoří spolu se jménem těsnou sémantickou jednotu. Naopak přenesení důrazu na sloveso ve větě oznamovací by tuto jednotu rozbilo a učinilo ze jmenného komponentu složku základovou (Он живет в Москве. Bydlí в Москве, tedy tam nedojíždí.). Výpovědi tohoto typu jsou mezi oznamovacími větami velkou výjimkou, neboť vyžadují speciální kontext. A protože jsou oznamovací věty základní formou sdělnou, patrně i poměry, které v nich panují, mohly ovlivnit i věty tázací nebo alespoň oslabit to, co je v tázací větě její specifikou.

Z uvedeného výkladu je tedy zřejmé, že jedním z rozhodujících kritérií klasifikace tázacích vět na totální a parciální je kontext a situace jako dva nejvýznamnější faktory, ovlivňující aktuální členění větné. Mnohdy teprve kontext a situace adresátovi napovídají, na které složky se vlastně mluvčí táže. Nermalou úlohu tu však má, jak se ukazuje, i valence slovesa, obligátnost a fakultativnost některých komponentů.

Zjišťovací otázky totální jsme charakterizovali tím, že mluvčí jimi ověřuje platnost nějaké skutečnosti. Mají tedy verifikační charakter, který se však projevuje různým způsobem, takže tyto tázací věty netvoří nějaký jednotlivý celek.

Protože se může intonační vrchol zjišťovacích otázek totálních umisťovat na dvou kvalitativně různých komponentech, rozlišujeme ještě

a) zjišťovací otázky totální úzce verifikačního charakteru, v nichž je intonačním vrcholem složka, která je nositelkou modálnosti celé tázací věty. Při takovém intonačním uspořádání zjišťovací otázky totální soustřeďuje mluvčí adresátovu pozornost výlučně na modální výstavbu věty, např.: Будете играть без обмана? (Погодин)

b) zjišťovací otázky totální všeobecně verifikačního charakteru, v nichž je intonačním vrcholem sdělně nejzávažnější diktální komponent věty, který ovlivňuje všechny ostatní složky tázací věty, včetně komponentu, jenž je nositelem modálnosti. Při takovém uspořádání zjišťovací otázky totální soustřeďuje mluvčí adresátovu pozornost jak na diktální, tak na modální stránku celé věty, přičemž modálnost dané tázací věty zvlášť nezvýrazňuje, např.: Будете играть без обмана? (Погодин)

Ke ztvárnění těchto odlišných postojů je možno využít kromě intonace i slovosledu. Vedle slovosledně nepříznačové aktuální linie tázacích vět máme tu i četné formy aktuální linie slovosledně příznačové. Pro ilustraci si uveďme alespoň některé z nich.

Tak úzce verifikační funkce zjišťovací otázky totální se často konstituuje za pomoci slovosledně-intonační struktury, v níž stojí komponent, který je nositelem větné modálnosti, v koncové pozici, např.: Ты газету читала? (Софронов) Курить можно? (Штейн) Вы пионером были? (Корнейчук) А у тебя своего ума нету? (Погодин) А плавать-то сестры Толгасовы умеют? (Финн)

Při jiné modální výstavbě úzce verifikačního typu zjišťovacích otázek totálních se dostává komponent, který je nositelem větné modálnosti, do počáteční pozice. Takové vytčení modálního prostředku na počátek věty umož-

ñuje i двоврчоловэ устро́аданí данэ тазаци вэту, нар́.: Поймеш ли ты меня наконец по-настоящему? (Иванов) Разреши́т ли он ночевать в нашем общежитии совершенно посторонним людям? (Кузнецов)

U všeobecнэ verifikačního typu zjišťovacích otázek totálních lze rovněž zdynamičťovat sdělně nejzávažnější diktální složku jejím vytykáním na počátek věty, нар́.: Никаких поручений мне не дашь? (Леонов) Уговаривать ты меня пришел? (Иванов)

Zdynamičťovat sdělně nejzávažnější komponent těchto tázacích vět je možno rovněž umístováním tohoto komponentu před vedlejší jádrové složky nebo složky přechodové, нар́.: Остаев у отца сидит? (Леонов) Что ж, я панихиду должен исполнять? (Софронов) Ангиной болели? (Салынский) Вы в техникуме военное дело преподаете? (Симонов)

Všechny tyto slovosledné momenty vyniknou zejména tehdy, jestliže budeme dělit úplně zjišťovací otázky podle mluvnického umístění intonačního vrcholu:

I. Úplné otázky s intonačním vrcholem na predikátu

Tyto tázací věty se tvoří ke všem jádrovým větám:

1. N_{nom}^1 — V_{fin} (kromě esse)

Нар́.: Ирина не звонила? (Софронов) Случилось что-нибудь? (Арбузов) Мам, а папа знает уже? (Володарский)

2. N_{nom}^1 — V_{fin} — Adv (oblig.)

Adverbiální doplnění je v těchto tázacích větách obvykle základovou složkou, нар́.: Вы по-немецки говорите? (Горбатов) Нешто она (собака) достанет до пальца? (Чехов)

3. N_{nom}^1 — V_{fin} esse — Adv_{loc. 1}

Нар́.: А вы в Китае были? (Штейн) А вы что, за границей были?

4. N_{nom}^1 — V_{fin} tr act — N_{acc}^2

Mluví pokládá v daných tázacích větách objekt za složku základovou vzhledem ke kontextu, situaci nebo vzhledem k tematičnosti této složky, нар́.: Книжки читаешь? (Горький) А разве люди про себя правду скажут? (Горький) Скажи, а Ленина мы там не увидим ли? (Погодин)

5. N_{nom}^1 — V_{fin} intr — N_i^2

Tázací věty tohoto typu se vztahují opět jen k predikátu, objekt je tu složkou základovou. Typ intonování daných tázacích vět je v podstatě stejný jako předchozí, нар́.: Может быть, вы с кем-нибудь встречаетесь? (Радзинский) Ты мне веришь? (Розов) Он тебе понравился, папа? (Софронов) Она вам жаловалась на меня? (Кушвиренко)

6. N_{nom}^1 — V_{cop} — N_{pred}^2 (subst, ad)

Substantivní nebo adjektivní komponent je v těchto tázacích větách součástí predikátu a právě на нём je umístěn intonační vrchol otázky,

parř.: Разрешите быть свободным? (Салынский) А немец был сильный? (Арбузов) Вы же были полковником? (Софронов)
Podobně tomu je u některých dalších sloves, parř.: Ты считаешь удобным задавать мне такие вопросы? (Софронов)

7. (N_{dat-acc-n kogo}) — $\boxed{V_{imps}}$ nebo (N_{dat}) — $\dot{V}_{cop imp}$ — \boxed{Pred}

Parř.: Вам, наверно, грустно расставаться с вашим отцом? (Леонов)
До царя ли мне в ту пору было? (Горький)

8. $\boxed{V_{fin esse}}$ — N_{nom}¹

Parř.: А вопросы еще есть? (Финн) Что, там другой выход есть? (Гоголь)

9. U — N_{gen}² — $\boxed{V_{fin esse}}$ — N_{nom}¹

Parř.: Лидия Михайловна, у вас есть лото? (Погодин)
Jak jsme poznali, mluvčí zdůrazňuje modální komponent nebo jeho substituent (po sponě) intonačně, slovosledně nebo různými částicemi.

II. Úplné otázky s intonačním vrcholem na objektu

Objektová složka se v těchto tázacích větách těsně přimyká k verbálnímu predikátu a je v dané tázací větě obligátním komponentem. Je to složka s vysokým stupněm výpovědní dynamičnosti, tedy složka jádrová, nikoli základová.

Totální otázky tohoto druhu zahrnujeme pod následující jádrové věty:

1. N_{nom}¹ — V_{fin tr act} — $\boxed{N_{acc}^2}$

Parř.: Хотите маленький опыт? (Леонов) Имеете желание? (Штейн)
Соображение потерял? (Салынский)

2. N_{nom}¹ — V_{fin intr} — $\boxed{N_i^2}$

Parř.: Вы не верите в предчувствия? — Не во все. (Беленький)
Ангиной болели? (Салынский)

III. Úplné otázky s intonačním vrcholem na adverbialní složce

Adverbialní složka je v těchto tázacích větách obligátním komponentem. Objevuje se ve dvou syntaktických strukturách:

1. N_{nom}¹ — V_{fin kromě esse} — \boxed{Adv}

Parř.: В зубах я их буду носить, ваши часы? (Леонов) Она под машину подпала, мама? (Леонов) Вы собираетесь в колхоз? (Салынский) А может, по телефону все-таки позвонить? (Леонов)

2. N_{nom}¹ — V_{fin esse} — \boxed{Adv}

Parř.: Николай был в горькоме? (Софронов) А ты, ма шер, так и будешь в халате? (Горбатов) В командировке была? Тогда другое дело. (Штейн) Есть кто-нибудь дома-то? (Леонов)

IV. Úplné otázky s intonačním vrcholem na subjektu

S těmito otázkami se setkáváme tehdy, jestliže v nich tvoří predikát spolu se subjektem komplexní výpovědní jádro.² Bývá tomu tak po slovesech, označujících vyskytování se nebo projevování určitého jevu, po slovesech existenciálních a slovesech s odstíny fázovosti děje, např.: Есть ли у вас, например, спички? (Горбатов) У вас есть дети? (Софронов) Осталась обида? (Софронов) Вам нравится сирень, Сандуков? (Леонов) Вошли немцы? (Горбатов) Бывает у вас когда-нибудь праздник, Алексей? (Леонов) Там оказалось место? Прошел уже спектакль? А что, есть сведения?

*

Jak je zřejmé z předchozího výkladu, mezi otázkami úplnými a částečnými není ostrých hranic. Je to způsobeno tím, že si mluvčí ověřuje modální platnost svého sdělení, nemůže však při stylizaci otázky vždy od sebe oddělit prvky modální a diktální a mnohdy na tom ani nemá zájem. Jazyk je nástroj tak mnohotvárný, že dává mluvčímu možnost, aby získával i podával informace komplexně, jak o jevech modálního charakteru, tak o jevech patřících k diktálním složkám jazyka. Pokud se tedy mluvčí táže pouze na způsob platnosti svého interrogativního sdělení, můžeme v tom případě nazývat takové tázací věty predikátovými nebo čistě predikátovými, pokud zasahuje vrchol predikátové otázky objekt, adverbialní komponent nebo subjekt, lze nazývat takové otázky objektově-predikátovými, adverbialně-predikátovými a subjektově-predikátovými.

Na rozdíl od úplných otázek, částečnými otázkami si mluvčí neověřuje platnost nějaké skutečnosti, protože je již mluvčímu známa ze situace nebo kontextu. Mluvčí si tedy nepotřebuje vždy ozřejmit tázací větou takové složky jako predikát a jeho obligátní doplnění. Někdy mu není znám pouze subjekt děje, některé objekty nebo okolnosti, za kterých se něco tvrdí nebo popírá. V částečných otázkách se pak výrazně od sebe oddělují komponenty základové a jádrové. V těchto tázacích větách nabývá velké dimenze rozdíl mezi komponenty s vysokým a nízkým stupněm výpovědní dynamičnosti.

Rovněž parciálnost zjišťovacích otázek se může zvýrazňovat slovosledně. Jádrový komponent se ocitá za těchto okolností nezdědka na místech, která jsou příznaková:

- a) V ročáteční pozici jako vytčený člen, např.: Завтра на дачу едешь? (Леонов) Давно в Кремле-то не бывали? (Леонов)
- b) V koncové pozici, např.: И тогда может статься, этим вторым, третьим, пятым окажетесь в ы? (Леонов)
- c) Jako první komponent za základovou částí tázací věty, např.: А ты не из обиды Колесниковым стал? (Леонов)

Tyto slovosledné přesuny vedou někdy k distantnímu rozložení syntagmat (У вас много набралось вещей? Леонов) nebo k inverzi (У вас умерла дочь? Леонов. Никак, должность новую получает жених-то? Леонов)

Také částečné otázky lze třídit podle toho, na kterém komponentu se nalézá intonační vrchol tázací věty:

I. Částečné otázky s intonačním vrcholem na subjektu

Těmito tázacími větami předkládá mluvčí adresátovi k ověření nějaký subjekt (individualizovaný, obecný nebo všeobecný), který není součástí komplexního jádra, neboť v dané situaci je vyjasněno všechno kromě subjektu, např.: Это вы стреляли в германского коменданта? (Леонов) Это твоя мама обучала тебя на чужбине русскому языку? (Леонов)

Takové otázky je možno tvořit od všech syntaktických struktur, obsahujících nominativní, genitivní nebo dativní subjekt. Jádrový subjekt v těchto částečných otázkách často zmirňuje nebo naopak zvýrazňuje některé částice, např.: Простите, не вы ли будете товарищ Мамонтов? (Кузнецов) И все ли у вас есть?. (Горбатов) Я ли вас не сватала? (Леонов) Адриан Тимофеевич, вы нам все про Василья рассказываете, а у вас, оказывается, и врачи есть в семье. (Леонов)

II. Částečné otázky s intonačním vrcholem na adverbialní složce

Adverbialní komponent netvoří v daných tázacích větách spolu s jiným komponentem komplexní jednotku v plánu aktuálního členění. Pokud je adverbialní určení neintenční (jeho přítomnost ve větě není přímo vyžadována slovesným dějem), snadno se stane samostatným jádrem tázací věty. Bývá tomu nejčastěji za těchto podmínek:

1. Jestliže má v dané tázací větě adverbialní složka význam temporální, kvalitativní, kvantitativní nebo kauzální, neboť tyto adverbialní složky nejsou obvykle obligátními komponenty syntaktických struktur, např.: Вас всегда напугал разговор с моими соседями? (Беленький) Это тебя очень тревожит? (Софронов) Неужели же, Тоня, вы из-за ссоры со мной ушли? (Иванов) Так что, из-за меня уходишь? (Штейн)

2. Jestliže je v dané tázací větě vedle adverbialního určení též objektové. Objektové určení je obvykle určením bližším, a proto tvoří spolu s predikátem komplexní sdělení známé, kdežto adverbialní určení má pak funkci samostatného jádrového komponentu, např.: это у вас я вчера цветы отобрал? (Леонов) Долго еще Вацьку будем валять? (Штейн) Воду, извиняюсь, с колодца берете или из города пользуетесь? (Леонов)

3. Jestliže je v dané tázací větě více adverbialních určení, pak i některá lokální určení mohou být určeními jádrovými, např.: Небось на дежурстве торчал у него в кабинете? (Беленький)

Výčet podmínek, za kterých nalézáme mezi tázacími větami částečnou otázku adverbialní, nepokládáme v žádném případě za úplný.

III. Částečné otázky s intonačním vrcholem na objektu

Objekt je v těchto tázacích větách samostatným jádrem, tj. sloveso s ním netvoří komplexní jádro, např.: А мы что — дам набрали в партию? Дам с сумочками? (Финн) Дашины функции на себя берешь? (Софронов) Ты будешь говорить обо мне завтра с шефом? (Радвинский)

Částečnými otázkami objektovými jsou i tázací věty s několikanásobným

objektovým jádrem nebo otázku objektivě-vylučovací, např.: Земли боитесь? Воздуха боитесь? Здоровье потерять боитесь? (Чепурин) Может, чаю выпьете или кофе? (Софронов) Тебе Ксанку жалко или себя? (Леонов) Ну разве я о скатерти говорил, разве я о шубе? (Иванов)

Pro tyto struktury je charakteristický výčet objektových složek. Dále nalézáme částečné otázky objektové i tam, kde zasahuje intonační vrchol pouze některou část objektu, např.: Вы простились со всеми друзьями, погибшими на войне? (Беленький) Даудов, новую семью собираете? (Иванов)

IV. Částečné otázky s intonačním vrcholem na částici

Kromě částečných otázek subjektivých, adverbialních a objektových je třeba pokládat za samostatnou skupinu i parciální otázky částicové, neboť částice v nich mají zcela samostatné postavení a tvoří tedy z hlediska aktuálního členění v těchto větách samostatný výpovědní komponent, např.: А институт ты тоже оставила? (Розов) Но если он все-таки захочет поехать? (Луковский)

Doposud jsme se zabývali v podstatě pouze zjišťovacími otázkami slovesnými. Zdá se však, že i mezi neslovesnými typy lze najít některé pozoruhodné případy otázek částečných, např.: Для бодрости кофе необходим. Турецкий или обычный? (Софронов) Немцы в трех шагах — вот какой сон!.. — Что? Немцы? (Горбатов) А жалованье кто получил? Я? (Иванов) Только я так думаю, что кончится эта война — начнется другая... — Другая? (Горбатов)

POZNÁMKY

¹ Ch. Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Bern 1944, 39—40.

² П. Адамец, *Порядок слов в современном русском языке*, Прага 1966, 51.

ПОЛНЫЙ И ЧАСТИЧНЫЙ ВАРИАНТЫ ЗАМКНУТЫХ ВОПРОСОВ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В русском языке существуют следующие два типа вопросительных предложений без вопросительного слова: тотальные и парциальные. Тотальность или парциальность неместоименного вопросительного предложения вытекает прежде всего из синтаксических функций отдельных компонентов предложения и из лексико-семантических свойств компонентов. Характер данных предложений обусловлен также контекстом и ситуацией — решающими факторами актуального членения предложения.

Оказывается, что помещение интонационного центра вне глагольного сказуемого не является надежным критерием парциальных вопросительных предложений. Хотя говорящий иногда стремится выяснить модальные моменты высказывания, все-таки он ставит интонационный центр не на компоненте, являющемся главным носителем модальности вопроса, а на одном из послеглагольных компонентов. Таким образом выделяются следующие группы тотальных вопросов: с интонационным центром на глагольном сказуемом, на дополнении, на обстоятельстве или на подлежащем. Значит, помещение интонационного центра колеблется, так как два или больше компонентов образуют вместе комплексное ядро данного высказывания.

Если говорящему вполне ясна модальность высказывания в целом, он может прибегать к парциальным вопросам. Таким образом различаются следующие группы парциальных вопросов: с интонационным центром на подлежащем, на дополнении, на обстоятельстве, на частице. Следовательно, в парциальных вопросах резко разграничиваются компоненты, принадлежащие к ядру высказывания, и компоненты неядерного характера.

Анализ данных предложений подтвердил, что интонация и порядок слов представляют собой важные средства функционирования вопросительных предложений в диалогической речи.